

Baski Imre

Muszlim katonák élete a cári Oroszország hadseregében és a Monarchia fogságában a Nagy Háború idején: Egy elfeledett forrás értékelése az *oral history* és a nyelvtudomány szempontjából

Kivonat

Tanulmányunk egy eddig kiadatlan krími tatár forrást mutat be, amely a Nagy Háború muszlim katonáinak helyzetét ismerteti. A szerző, Fazil Edilerszki, akmeszdzsiti hadifogoly személyes élményeiben számol be a cári hadseregben tapasztalt embertelen bánásmódról és vallási megkülönböztetésről. Elbeszélése részletezi a hadifogság körülményeit, az utazás állomásait és a tábori mindennapokat. A szöveg értékét az adja, hogy cenzúrától mentes, egy muszlim katona autentikus hangját őrizte meg. Nyelvészeti szempontból is jelentős: Edilerszki középső krími tatár nyelvjárása oguz és kipszak elemeket egyaránt mutat, s elbeszélésében sok orosz jövevényszó fordul elő. A tanulmány célja a forrás elemzése a szóbeli történelem módszereivel, valamint az orosz szakirodalom adataival való összevetése, ezzel hozzájárulva az I. világháború muszlim katonáinak történetéhez és a krími tatár nyelvjáráskutatáshoz.

Kulcsszavak: első világháború, orosz hadsereg, muszlim hadifoglyok, szóbeli történelem, krími tatár nyelvészet

Az első világháború idején a cári Oroszország alattvalóiként fogságba esett különböző török nemzetiségű muszlim katonákat az Osztrák–Magyar Monarchia több hadifogolytáborában helyezték el. Ezek egyike az Esztergom melletti Kenyérmezőn, egy másik pedig a csehországi Éger¹ város közelében volt. Ezekben a táborokban Kúnos Ignác turkológusnak (1860–1945) sikerült rendkívül értékes és egyedülálló folklóranyagot lejegyeznie.²

A tábori életet és a gyűjtés körülményeit annak idején Kúnos Ignác ismertette az Akadémia I. osztályának ülésén. Előadása később a *Budapesti Szemlé*ben jelent meg,³ majd két esztendő múlva egy újabb közleménye látott napvilágot a *Magyar Figyelő* hasábjain „Tatárfoglyaink táborában” címmel.⁴ A teljes gyűjteményt Kakuk Zsuzsa részletes leírásaiból ismerte meg a hazai és a külföldi

¹ Németül Eger, ma Cheb, Csehország Karlovy Vary körzetében található kisváros.

² Kakuk, Poésie populaire tatar, 83–97; Uő, Ignác Kúnos' Nachlass, 115–126.

³ Kúnos, Tatár foglyok táborában, 209–227.

⁴ Kúnos, Tatárfoglyaink táborában, 140–153.

tudományosság.⁵ Később Seres István járta körül a témát, és újabb levéltári források bevonásával sikerült az addigiaknál sokkal részletesebb képet rajzolnia a korabeli tábori viszonyokról és az ott végzett gyűjtőmunkáról.⁶ Legutóbb két török nyelvű tanulmány is foglalkozott Kúnos Ignác munkásságával és a tatár fogolytáborokban végzett turkológiai kutatómunkával.⁷

A már említettek közül az egyik tábor, közel 8000 fő fogva tartott személylyel, az Esztergom melletti Kenyérmezőn helyezkedett el. Sokkal népesebb volt a másik, az Éger melletti fogolytábor, amelynek a létszáma a 30 000 főt is elérte. A kenyérmezei táborban főleg krími és kazáni tatárokat, az égeriben pedig Volga-vidéki kazáni és miser-tatár, baskír, krími, kaukázusi és sok egyéb származású katonát tartottak fogva.⁸

Nemrégiben, amikor Kúnos Ignácnak a tábori munkája során használt jegyzetfüzeteit⁹ lapozgattam, megakadt a szemem egy számomra ismeretlen krími tatár nyelvű szövegen, amely első pillantásra sem formailag, sem tartalmilag nem felelt meg az eddig ismert és közzétett szövegeknek. Ennek oka akkor vált világossá, amikor a szöveg elejére lapoztam. Kúnos kézírásával ez állt ott: „Edilerski élete írtam Eger 1915. jul. 27–30.” Miután elolvastam az egész szöveget, megállapítottam, hogy az egyszerre két tudományág számára is értékes adatokat tartalmaz: az *oral history* és a nyelvészet, pontosabban a krími tatár nyelv és dialektológia számára.

Ez a szöveg azért maradhatott ismeretlen a korábbi kutatások előtt, mert nem volt része annak a folklórhagyatékknak, amelyet Kúnos még életében letisztázott, és amelyet az Akadémia később megvásárolt. A jegyzetfüzetekben levő, tartalmukban és terjedelmükben egyaránt vegyes nyelvi anyagok sehogy sem illettek a már ismert mese-, illetve népdalgyűjtemények sorába.

⁵ Kakuk, Poésie populaire tatar; Kakuk, Ignác Kúnos' Nachlass; Kakuk, Tatarszkij matyerial, 53–57.

⁶ Seres, Csora Batir, 184–189; Uő, Újabb adatok, 153–154; Uő, A Crimean Tatar Variant, 167–178.

⁷ Szilágyi, Ignác Kúnos (magyar cím: *Kúnos Ignác – a török folklórkutatás előfutára*); Çolak, Macar arşiv belgelerinin ışığında, 231–256.

⁸ Kúnos, Tatár foglyok táborában, 209, 213.

⁹ Ezek a jegyzetfüzetek a MTA könyvtárában ma már sajnos csak mikrofilmmásolatban vannak meg. Könyvtári jelzete: A 8657AT (922/1976). [oldalszámozás nélkül]. Ligeti Lajos adománya. Kúnos Ignác feljegyzései, 1. füzet.

1. Fazil Edilerszki története az oral history szempontjából

1.1. A szöveg és elbeszélője

1.1.1. Az elbeszélő

Először ismerkedjünk meg a narrátorral. Kúnos ugyanazon jegyzetfüzetének egyik későbbi bejegyzésében felsorolja azokat a hadifoglyokat, akik a táborban végzett fonogramfelvételeken szerepelnek valamilyen produkcióval.¹⁰ Szerencsénkre ott meg is találjuk a mi narrátorunkat, az 1886-os születésű Fazil Edilerszkit, aki egy krími népmese és egy népdal előadásával járult hozzá a hangfelvételek sikeréhez.

Az érthetőség kedvéért itt kell elmondanunk, hogy az égeri táborban Kúnos gyűjtői tevékenységével egy időben osztrák kutatók is készítettek fonogramfelvételeket a táborlakókkal, köztük krími tatárokkal.¹¹ Minden egyes felvételhez készült egy adatlap, amelyen az összes fontos adat, úgymint az adatközlő neve, életkora, foglalkozása, származási helye, a felvétel ideje és a felvételt készítő neve is szerepelt. A fonogramlemezeken csak egy krími tatár mese maradt az utókorra,¹² de azt éppen a 29 éves Fazil Edilerszki, egy Akmeszdzsitből (ma Szimferopol) származó földműves mondta el 1915. augusztus 8-án az égeri fogolytáborban.¹³

1.1.2. A szöveg

A 4 és fél A4-es oldalnyi krími tatár nyelvű szöveget teljes egészében a mai napig senki sem publikálta.¹⁴ Maga Kúnos Ignác is csak egy rövidebb, alig 3 oldal terjedelmű magyar nyelvű, szépirodalmi igényű összefoglalót – vagy ahogy ő nevezte, „kivonatot” – közölt belőle a *Budapesti Szemlében* és a *Magyar Figye-*

¹⁰ A bécsi császári Akadémia Phonogramm-Archívja számára Rudolf Pöch és Hans Pollak készített a táborban felvételeket 1915–1916 augusztusában (Kúnos, Tatár foglyok táborában, 224; Liebl–Lechleitner–Ulla, *Recordings*. CD 1. 19–28). A kérdéses felvételek Robert Lach számára készültek, aki azokat felhasználta zenei tárgyú kutatásaihoz (vö. Lach–Jansky, *Volksgesänge von Völkern Russlands*. XI/1.; Lach–Jansky, *Volksgesänge von Völkern Russlands*. XI/2.). A felvételekkel kapcsolatos munkálatokban Kúnos Ignác is aktívan részt vett.

¹¹ Ld. a 10. jegyzetet.

¹² Ám annak egyik változata *Bir noqaj masalı (Egy nogáj meséje)* címmel Kúnos gyűjteményében is megtalálható. Ld. Baski, *Crimean Tatar Folktales*, 99, 212.

¹³ Liebl–Lechleitner–Ulla, *Recordings*. CD 1. 19. Kúnos jegyzetfüzetének a tanúsága szerint a felvételek 1915. augusztus 9. és 12. között készültek.

¹⁴ Szilágyi disszertációjában a Kúnos-hagyaték egyik tételeként említi: „Éger kampında bulunan bir Tatar esiri günlüğü (Ağustos 1915, 1 defter)” („Az égeri tábor egyik krími tatár foglyának a naplója [1915 augusztusa, 1. jegyzetfüzet]”). Szilágyi, *Ignác Kúnos*, 419.

lőben.¹⁵ Kúnos a *Budapesti Szemlé*ben Edilerszki elbeszélését a következőképpen vezeti be: „Kezemhez jutott egy naplótöredék is, melyet szemlélődő írója inkább csak maga-magának jegyeztetett, mint mások okulására. Ime kivonatos és csak nagyjából való ismertetése.”¹⁶

Feltételezésem szerint ez esetben nem rendszeresen vezetett naplóról és annak „töredékéről” van szó, hanem inkább egy napokon keresztül tollba mondott visszaemlékezésről. Ezt a feltevést erősíti maga Kúnos is, amikor közli a szöveg elején: „leírtam”.

A szöveg több helyén találunk olyan stíluselemet, amely inkább szóbeli elbeszélés, semmint írásos naplószerűség sajátja. Ilyennek tekinthető a *nejse* ’bármilyen is, mindenesetre’, *ne dejse* ’akárhogy is, bármennyire is’, *br de (bir de)* ’bár, még ha’, *lakin* ’de, viszont’, *ve lakin* ’de viszont, azonban’, *šte* ’így, lám, nos’.

Ha elfogadjuk, hogy ez a szöveg egy személyes interjú- vagy beszélgetéssorozat eredménye, akkor könnyen beláthatjuk, hogy Fazil Edilerszki krimi tatár földműves elbeszélése az oral history (szóbeli történelem) része. Ez viszonylag fiatalnak tekinthető kvalitatív kutatási módszer, amelyet tudományrendszertani szempontból nem könnyű besorolni. Mint kutatási módszert eredetét tekintve a történelemtudomány részének tarthatjuk.

Az *oral history* keretében gyűjtött, Edilerszkiéhez hasonló személyes történetek és visszaemlékezések elsősorban a történelem írásos feldolgozásához és értelmezéséhez járulnak hozzá. Új perspektívákat, részleteket és személyes élményeket adnak hozzá a történelmi narratívához, ezáltal gazdagítják a múlt feltárásának eszköztárát. Az egyéni élettörténet nemcsak az individuum életének sajátos eseményeit, hanem egy közösségnek, egy történelmi szituációnak az egyéni élet szövetén átszűrődött képét is magában foglalja.

A háború mindennapjainak tanulmányozása, más szóval a *hadtörténeti antropológia* régóta önálló tudományos ágazat, de még ma is kevésbé kutatott terület. Két fő forrása van: 1. a katonák által a frontról küldött levelek, 2. a lövészárkokban vagy fogolytáborokban született háborús témájú népdalok. E források között Fazil Edilerszki elbeszélése tökéletesen megállja a helyét.

Edilerszki nem egy teljes élettörténetet, hanem csupán egy életszakaszt mesélt el. Ebben a tekintetben a Kúnos által adott cím („Edilerszki élete”) nyilvánvalóan túlzás. Edilerszki azt mondja el, hogy milyen bánásmódban, hátrányos megkülönböztetésben volt részük a muszlim katonáknak a cári hadseregben, milyen volt az ellátásuk, milyen volt a muszlim és az orosz katonák morális

¹⁵ Kúnos, Tatár foglyok táborában, 216–219; Uő, Tatárfoglyaink táborában, 140–153. A *Budapesti Szemlé*ben megjelenő összefoglalóból Melek Çolak közölt részleteket 2019-ben (Çolak, Macar arşiv belgelerinin ışığında, 234–235).

¹⁶ Ugyanez a bevezetés a *Magyar Figyelő*ben: „És hosszú hónapok múlva, miközben háborús élményeiket jegyeztették írásaikba, krimi tatárfoglyok egyike emigy kesereg a naplójában, a földig alázott tatárság sorsán...” (Kúnos, Tatárfoglyaink táborában, 141).

állapota. Felsorolja a hadifogolytáborig vezető út állomásait és az ütközeteket. Elmondja fogságba esésük, valamint hadifogoly-táborbeli életük körülményeit. Mindezek alapján kijelenthetjük, hogy Edilerszki szubjektív története az elbeszélt történelem keretében az adott történelmi események megismeréséhez fontos adalékokkal járul hozzá.

1.2. Az Edilerszki-történet értékelése az oral history szempontjából

Az alábbiakban csak a legjellemzőbb részleteket közlöm, azok fordításával és magyarázatával. A krími tatár szövegekben látható különleges betűk a következőképpen felelnek meg az egyszerűsített turkológiai átírás betűinek: *é – e ~ ə/ê, ğ – ğ, ĩ – ĩ, j – y, ö (o) – ö, ù (u) – ü.*

A cári Oroszország hadseregének mindennapos muszlimellenes gyakorlata, oroszosítási és térítési kísérletei Edilerszki beszámolójában így jelennek meg:

Saldatlikta bizge özlerin malitvaların okutur ideler, ve neçün okumajsın rusçe malitva dep izijet etken vakitleri kop bolor edê. Atta sanĵak jerine sanĵaklarin kresini bile op dejüp zorlar ediler.

Br de ikonaya oların tavet etip ikona katında özlerin malitvaların okotmaz. ... bizlerin kiristijan etmeye oĵraşalar.

Jollarda malitvalar kop okoldu, ve lakin br kerre müslümanlarya molla kelip te islamĵe duva etilmedi. Ep te papazlarnıñ okorüp bakırmajsın dinledik. Br takım jalanĵı kibik suvuk suvuk Alladan son ekinĵi padişamız Nikolajdır, degen sözlerni soĵlep bizlerni bek açulandırır idi.

Br takım maskara patpraprčiklerimiz tarafından domoz etin aşaj edik. Zaten dort ĵıl sluĵbada domuz etin aşamayın müslüman bik azdır. Aĵrı aş berilmij...

„Katonai szolgálatban az ő imáikat mondatták velünk, és sokszor azzal gyötörték bennünket, hogy miért nem az orosz imát mondjuk. Még arra is kényszerítettek, hogy a zászló helyett a zászlón lévő keresztet csókoljuk meg.

Aztán az ikon elé hívták őket (ti. a muszlimokat), és nem engedték, hogy az ikon mellett a maguk imáját mondják el. ... megpróbáltak bennünket kereszténnyé változtatni.

Ütközben is sokat imádkoztunk, de egyszer sem jött molla a muszlimokhoz, és nem mondtak imát iszlám módra. Azonban mindig a papok bömbölését és kiabálását hallgattuk. Az nagyon bosszantott minket, hogy álnok módon, kíméletlenül és érzéket-

lenül hajtogatták nekünk, hogy Allah után a mi második paradísánk Miklós (cár). Egyes szégyentelen alzáslósaink miatt disznóhúst ettünk. Végül is nagyon kevés muszlim volt, aki ne evett volna disznóhúst négy év szolgálat alatt. Más ételt nem adtak...”

A témával foglalkozó orosz történészek más források alapján is ilyen következtetéseket vonnak le. A súrlódások fő oka a muszlim vallási törvények megsértése volt. Ez nem meglepő, hiszen még a háborús mozgósítás évében is voltak Oroszországban muszlimellenes mozgalmak, amelyek harcot hirdettek az iszlám ellen.¹⁷ A hadseregben kevés „katona-mulla” volt. Egy katona azt írta levelében a frontról, hogy egyetlen „katona-mulla” sem állt a muszlimok rendelkezésére, miközben minden ezredben két „katona-lelkész” is szolgált.¹⁸ A muszlim szokások ismeretének a hiánya és teljes semmibevétele az étkeztetésben is megnyilvánult. Nem vették figyelembe például a disznóhúsevés tilalmát, valamint azt, hogy a hús- és lisztalapú étkezéshez szokott tatárok nem tekintették komoly ételnek a zöldségfélét, különösen a káposztát.¹⁹

Edilerszki kétségbeesett hangon beszél arról is, hogy a muszlimoknak nem volt saját osztaguk, nem volt külön egyenruhájuk, és az orosz katonák rabszolgaként kezelték és nap mint nap megalázták őket:

Br polkta eki жүз, үч жүз татар тапılır. Ыстегиленери кибик кулланырлар. Ысте бизниң Русияе исламлари кибик бакитсиз бир миллет дуняда болмадыйна шаһитлик бир шийлерди. Hatta Түркияе Русияега жөнк ilan etkende: түрк бизимнен жөнк ete, sizler de түрклernen бир диндесиңиз деп endé чоконуңуз дегенлер биле болыан. Ысте bondajин ишлери бзим Росияе muslimanлари kore kore ne жүрекнен Русияега кизмет етерлер.

„Egy ezredben kétszáz, háromszáz tatár van. [Akiket] kényűk-kedvűk szerint használnak ki. Ezek a dolgok, bizony, arról tanús-kodnak, hogy a világon nincs olyan szerencsétlen nemzet, mint a mi oroszországi iszlámjaink. Sőt, akkor, amikor Törökország hadat üzent Oroszországnak,²⁰ így beszéltek: a törökök háborúban állnak velünk, ti ugyanolyan vallásúak vagytok, mint a törökök. Még olyanok is voltak, akik azt mondták, hogy most már keresztel-kedjete meg. No, amikor a mi oroszországi muszlimjaink folyton ilyen dolgokat látnak, milyen szívvel szolgálják Oroszországot?”

¹⁷ Iszhakov, Tyurki-muszulmane, 246, 248.

¹⁸ Iszhakov, Tyurki-muszulmane, 252; Gabdrafikova, Pervaja mirovaja vojna, 2016/1.

¹⁹ Gabdrafikova, Pervaja mirovaja vojna, 2016/1.

²⁰ 1914. október 29.

A közlegények – nem csak a muszlimok – ki voltak téve a tisztek gúnyolódásának és zaklatásának. Az efféle zaklatás azonban hatványozottan érintette a más vallású és nemzetiségű muszlimokat.²¹ Az egész cári orosz seregben általános volt a negatív viszonyulás a bennszülöttekhez, akiket másodrendű embereknek tartottak.²² Az egyik katona a frontról írt levelében arról számolt be, hogy számára mindennapos volt a verés, a nyakleves, a szidalmazás és az alantas munkára való kényszerítés – csupán azért, mert muszlim volt.²³

Helyzetüket tovább súlyosbította az a körülmény, hogy vegyes összetételű ezredekben szolgáltak, és kevesen voltak, nem volt külön egységük, nem volt mollájuk, aki kiállhatott volna értük. Elégtelen orosz tudásuk és eltérő vallásuk jelentősen korlátozta kommunikációs lehetőségeiket. Az amúgy is nehéz helyzetüket csak rontotta egyes orosz katonák tudatlansága.²⁴

Az orosz hadseregben való szolgálat mindig is becsület és büszkeség forrása volt a krími tatárok számára – jelentette ki A. V. Szakovics történész egy krími könyvbemutatón.²⁵ Edilerszki elbeszéléséből és a fent említett tényekből azonban nem vonhatunk le ilyen következtetést.

A cári orosz hadsereg utánpótlási nehézségei, az éhínség és a fosztogatás is szóba kerül a visszaemlékezésben:

Ve lakin saldatka ketirilgen etler tep te Galitsjaniň fukara milletniň eki sijiri boljanin birisin kolondan zorna[n], akčasiz alip keldikleri etler idi. Br akčasiz alinyan sijirlar xazneye juz rubliye juz on rubliye aldik dep jazilyandir.

Lakin er kun as asaj turyan saldatlarimiz bes kunde bir uc kunde br asamaya basladi. Až saldatlarimiz jüzsüzlenmeje zorne[n] halkniň ötmegin almay alişilar.

„De a katonáknak hozott hús olyan galíciai szegényektől származott, akiktől a két marhájuk közül az egyiket erőszakkal, fizetség nélkül vették el. Az egy fillér nélkül elvett szarvasmarhát az államkincstárban úgy könyvelték el, mintha száz rubelért vagy százötven rubelért vették volna.

Katonáink azonban, akik korábban mindennap ettek, utóbb ötnaponta egyszer, háromnaponta egyszer kaptak enni. Éhes katonáink elszemtelenedtek, és rászoktak arra, hogy erőszakkal vegyék el a lakosságtól a kenyeret.”

²¹ Iszhakov, Tyurki-muszulmane, 259.

²² Gabdrafikova, Pervaja mirovaja vojna, 2016/2.

²³ Uo.

²⁴ Gabdrafikova, Pervaja mirovaja vojna, 2016/1–2.

²⁵ Szakovics, Krimszkije tatari na voennoj szluzsbe.

Edilerszki azt is észrevette, hogy a hadviselő felek felszerelése között jelentős minőségi különbség van. Ezzel kapcsolatban a következőket mondja:

... ölgen jaḡud plen tüsken Maḡarlarnıñ üstlerindeki rubalarnı materjasın jaḡşıllıyın ve temizligin ve bir takım arkalarındaki ĉantalarında piĉak, vilkaları ve aṡ kujmaya tepsileri tiṡ furĉaların tiṡ temizlemeye alup žürgenleri tozlarını kórup ṡaṡıp tāžub eter idik. Janlarında flaṡkilerinen romları bile bolıanına sejr eter idik.

... ve lakin saldatlarnıñ tertiblerin bejaz peksimetlerin kancervaların nezaketlerin kórup Avustriyanın baj zengin ve abrazovni jerleri kup bolıanın kosterirdi. Belli bolor edi ki düṡmen vahṡı olmađıy.

„... meglepódvé csodáltuk, hogy a halott vagy fogságba esett magyarokon levő ruhák anyaga milyen jó és tiszta, a hátizsákjukban pedig kések, villák, evés céljára edények, fogkefék, fogtisztításhoz porok voltak. Láttuk, hogy még egy-egy üveg rum is volt náluk.

... de a katonák szervezettségét, fehér kétszersültjüket, a konzerveiket és a figyelmességüket látva, kiderült, hogy Ausztriában sok a gazdag és civilizált hely. Nyilvánvaló volt, hogy az ellenség nem vadember.”

Edilerszki tisztában volt a hadviselő felek katonái közötti erkölcsi és kulturális különbségekkel, és ezt az elbeszélés különböző pontjain világossá is tette:

Avustrija saldatların vetan milletin joluna feda boldo, Avustrija saldatların vetan milletin joluna feda boldo, ózunun fajdasına adaletli hükumatnıñ aṡkına tüṡüp jaralanyan. Bu milletniñ bizimnen soṡuṡ etmege hakları bar dep bajlap ózümüz dajın nadan žahiller kolundan telef bolop, olarnıñ ženilip te bizim žeñdiyimizden bzge br fajda bolmajṡayın bile bile amirlerniñ korkusundan soṡuṡka kirejdik.

Bzlerge Avustirja–Maḡar saldatları er jerde bzymkilerden zijade insanijet üzre arekette bolondular.

... bizim afiserlerimizde bu kadar insanijet üzre hareket jektor ve japtıkları işlerin er vakit özleri br kere muhakeme etip japalar; der idik.

Bzler özlerimizin Avustrija askerlerin janında onlar brer efendi, bizler brer ĉoban tarzi körenemiz.

„Az osztrák katonák a hazáért és a nemzetért hoztak áldozatot, a saját hasznukért, az igazságos kormányzatért estek el és sebesültek meg. Ennek a nemzetnek joga van velünk harcolni, jól tudva, hogy semmi hasznunk nem lesz abból, hogy ők a magunkfajta tudatlan bolondok kezétől pusztulnak el, hogy ők szenvednek-e vereséget, vagy mi győzünk, mi a feletteseinktől való félelmünkben mentünk harcolni.

Az osztrák–magyar katonák mindenben több emberséggel bántak velünk, mint a mieink.

... azt mondogattuk, hogy a mi tisztjeink nem viselkedtek ilyen emberségesen, és hogy azokért a dolgokért, amiket tettek, egyszer elítélik és becsukják majd őket.

Minket magunkat az osztrák katonákkal összehasonlítva ők uraknak, mi meg pástorféléknek látszunk.”

Edilerszki az orosz katonákat „vad, tudatlan és kegyetlen” katonáknak minősítette a galíciai zsidó lakossággal szembeni brutális fellépésük miatt. Egy katona a frontról írott levelében szintén panaszkodik az emberséges bánásmód hiánya miatt.²⁶

A muszlimok gyakran úgy érzik, hogy a háborúban nincs közvetlen érdekük, csak a hitetleneket szolgálják, és szenvednek a cárizmus szolgálatában.²⁷ Ugyanez a hozzáállás nyilvánul meg Edilerszki fenti soraiban is.

Az orosz szakirodalomban a muszlim, különösen a török–tatár katonák harci teljesítményének pozitív értékelése általában a lovasezredekre vonatkozik, például a Krími Lovasezredre és a Tatár Ezredre, amely önkéntesekből, főként azerbajdzsánokból állt.²⁸

Az osztrák–magyar erők a cári Oroszország közel 1 millió katonáját ejtették hadifogságba, de a hatóságok nem voltak felkészülve ekkora számú fogolyra.²⁹ Az első foglyokat egy legelőn helyezték el siralmas körülmények között, több ezren feküdtek a puszta földön. Edilerszki maga is átélte ezeket a körülményeket, ezért részletesen és nagyon szemléletesen tudta leírni azokat:

... andan mašinaya kojip Dunaserdajel³⁰ degen jerge ketirdiler, bzlerni br aciklik čölnüñ içine topladılar.

Allaniñ takir čöllerine ketirip tóktiler, etrafi br kilometro kadar jerge. Er tarafına ijneli teller tutulmuş, ekin ekmeğe sürülmüş br

²⁶ Gabdrafikova, Pervaja mirovaja vojna, 2016/2. A levél keltezése: 1915. december 15.

²⁷ Iszhakov, Tyurki-muszulmane, 260.

²⁸ Iszhakov, Tyurki-muszulmane, 254.

²⁹ Miklós, Első világháborús hadifogolytábor, 34.

³⁰ Dunaszerdahely, szlovákul Dunajská Streda, város a mai Dél-Szlovákiában.

tarla edi. O zamanda oktabr ajları edi. Üstümüzden žavun žava, astımızda balčik, ačik čöllerde baş sokažak jer jok edi, ötmek ise az, kšige eki bučuk kilo kadar ötmek berirler edi.

... jatažak jer bolmađıyından kašik ilen čakı ilen ve aš ašayan savutlarımız ilen zimlenka jer tóbine bodrum jasap içine kirip jatajđık.

„... vagonokba raktak minket, és onnan egy Dunaszerdahely nevű helyre hoztak, egy nyílt szántóföldön gyűjtöttek össze minket.

Allah pusztá szántóföldjeire hoztak, és terítettek szét bennünket egy kilométeres körzetben. Az egy gabonavetés alá felszántott szántóföld volt, minden oldalán kifeszített szögesdróttal. Október hónap volt akkor. Földről esett az eső, alattunk sár volt, a pusztá szántóföldön nem volt hová lehajtani a fejünket, és kenyérből is kevés volt, fejenként körülbelül két és fél kilo kenyeret adtak.

... mivel nem volt hol aludni, kanalakkal, bicskákkal és azokkal az edényekkel, amelyekből ettünk, vermet, pincét vajtunk a földre, és abba behúzódva aludtunk.”

Végül Edilerszki örömmel számol be a tábori körülmények szemmel látható javulásáról:³¹

Bu zāmetlerni br aj kadar bojle čektik, son jaχši barakalar jasaldı, kış içün bek jaχši su jollar jasaldı, ... ašlarımız artıp kaldı, ötmeklerimiz br kšige berilgen ötmek eki kšige jetežek kadar edi, içmege tutun bol bol berildi, čamašır uruba šo kadar bol berildi ki, her kezde artıp tašıp kaldı, guzel hamam jasaldı ...

... andan da gorod Jegerge³² keldik, munda da rahatmız müsliманlarya ajrı baraklar jasalyan, işlerinde namaz okonmaya mahsus jerler jasatılyan, özümüzün aramızdan din hizmetlerinde tapılažak mollalar ajrıldı, ve gene ajrıža müsliманlarya mesčid jasalyanın koreimiz.

„Ezektől a megpróbáltatásoktól egy hónapig így szenvedtünk, aztán szép barakkok épültek, a télre jó vízvezetékek készültek ... ennivalónk is több lett, kenyérünk annyi volt, hogy az egy személynek adott kenyér két személynek is elegendő volt, elszívni

³¹ 1916-ra a tábori életkörülmények más magyar források közlése szerint is valóban jobbak lettek (Miklós, Első világháborús hadifogolytábor, 41–43).

³² Az Eger vagy Éger név Edilerszki által ejtett változata. Vö. német Eger (magyar alakja: Éger), ma Cheb, város Csehország Karlovy Vary körzetében.

való dohányt bőségesen adtak, fehérneműt, ruhát olyan bőségesen osztottak, hogy mindenkinek bőven jutott, még sok is lett, egy szép fürdő is épült ...

... onnan Égerbe jöttünk, ahol szintén kényelmesen vagyunk, a muszlimok számára külön barakkok készültek, bennük imádkozásra alkalmas helyeket készítették, a vallási szertartásokhoz mollákat választottunk ki magunk közül, és megint csak azt látjuk, hogy külön a muszlimok számára mecset épül.”

A krími tatár fogoly elbeszélésének utolsó szavaiban az elégedettségen túl a végső következtetés is megfogalmazódik:

Šu kadar rahat boldok ki Rusijede asajış zamanında o kadar rahat bolmak mumkun tugul edē ...

Bzlerge vahši dedikleri Avustria padişaliyin medeni oldoyon munda korduk annadik, ve her dajim memleketimizge ka[j]tkandan son da ajtažakmiz.

„Annyira kényelmesen voltunk, hogy az oroszországi közrend és nyugalom idején sem volt lehetséges ilyen kényelem ...

Itt láttuk és megértettük, hogy az osztrák állam, amelyet nekünk vadnak mondtak, civilizált, és miután visszatértünk hazánkba, ezt mindig el is fogjuk mondani.”

2. Edilerszki elbeszélésének alapvető nyelvi jellemzői

Kúnos törökországi gyűjtései során sem rögzítette adatközlőinek a nevét és egyéb fontos adatait, például lakóhelyüket, életkorukat, iskolázottságukat és foglalkozásukat.³³ Ezt a gyakorlatot a hadifogolytáborokban végzett gyűjtései során is folytatta. Csak igen kivételes esetekben említi meg adatközlője nevét.

Szerencsére Fazil Edilerszki, történetünk elbeszélője a ritka kivételek közé tartozik, mert lakhelyét és foglalkozását is ismerjük. Eszerint Edilerszki a Krím-félszigeti Akmeszdzsitzből származik. Ez a város a dialektológiai kutatások szerint az úgynevezett középső nyelvjárási területen helyezkedik el. A sztyepp és a tengerpart közötti területeken beszélt nyelvjárás egy tipikus átmeneti nyelvjárás, amelyet egyes tudósok középső krími töröknek vagy egyszerűen krími töröknek neveznek.³⁴ Ebben a nyelvjárásban az oguz és a kipszak nyelvjárási

³³ Szilágyi, Ignác Kúnos, 162.

³⁴ Ahtem Szeit-Ametovics Mazinov (Gyialektnaja szisztéma krimszkozatatarszkovo jazika, 33) szerint a nyelvjárásban a kipszak elemek kezdenek túlsúlyba kerülni.

jegyek erőteljesen keverednek, és nagyjából egyenlő arányban vannak jelen. Általánosságban elmondható, hogy ez Edilerszki szövegére is igaz.

2.1. Kúnos transzkripció rendszerének sajátos elemei

- <ê>³⁵ 1. $\epsilon \sim \partial$ – a zártabb nyelvéllású, röviden (néha redukáltan) ejtett *e*, palatális *i* és zárt *e* között ejtett illabiális magánhangzó, palatális hangrendű szavakban jelenik meg; pl. *edê* 'volt', *êki* 'kettő', *endê* 'most', *pittê* 'befejeződött';
2. ∂ (*ê*) – nagyon röviden (néha redukáltan) ejtett, veláris *i* és zárt *e* között ejtett illabiális magánhangzó, veláris hangrendű szavakban fordul elő; pl. *zavallê* 'szegény';
- <î> *î* – felső nyelvéllású centrális illabiális magánhangzó, leggyakrabban veláris hangrendű szavak hangsúlyos szótagjában fordul elő; pl. *acîk* 'nyitott', *artîk* 'már', *aşîjîp* 'sírva', *başladî* 'kezdett', *bojî* 'hossza', *çalî* 'szőnyeg', *insanmîz* 'emberek vagyunk', *kîş* 'tél', *satîlîr* 'eladó', *siñîrîna* 'határára', *takîmlarî* 'felszerelésük', *zavallî* 'szegény';
- <ô> *o* és *ö* közötti, félig nyílt nyelvéllású centrális palatális labiális magánhangzó; pl. *kôb* 'sok', *kôrup* 'látva', *ôlgen* 'meghalt', *ôtmek* 'kenyér', *ôz* 'önmaga', *tôbine* 'aljára', *tôktîler* 'öntöttek';
- <u> 1. *u* – az északi dialektusban a palatoveláris *k* és *g* után a palatális hangrendű szavakban is *u* áll *ü* helyett; pl. *dunja* 'világ', *gun* 'nap', *guzel* 'szép', *korduk* 'láttuk', *kulle* 'ágyúgolyó', *kun* 'nap', *kup* 'sok', *mumkun* 'lehetséges';
2. *u* (*w*) – ajakkerekítéssel (bilabiális) zöngés palatoveláris approximáns (félhangzó); pl. *aurisi* 'fájdalma';
- <û> *û* és *u* közötti, félig zárt nyelvéllású centrális palatális labiális magánhangzó; pl. *dünja* 'világ', *gûl* 'virág', *hükumat* 'kormány', *kûn* 'nap', *ôlûp* 'meghalva', *tûrlû* 'féle', *üç jûz* 'háromszáz', *ûjumûzde* 'otthonunkban';
- <ü> *ü* – felső (zárt) nyelvéllású palatális labiális magánhangzó; pl. *şürdük* 'sétáltunk', *dünja* 'világ', *hükumat* 'kormány', *içün* 'ért', *jürüp* 'sétálva', *yüz* 'száz', *kün* 'nap', *müslüman* 'muszlim', *tüştük* 'estünk', *üç* 'három';
- <γ> 1. γ (*ğ*) – zöngés posztveláris (uvuláris) zárhang; pl. *anlayān* 'megértett', *daylar* 'hegyek', *γajet* 'nagyon', *γajrî* 'más', *γarib* 'árva, szerencsétlen', *hastalîγî* 'betegsége', *oldoyon* 'meglétét', *oyrona* 'érdekében', *soyuş* 'háború', *tuyul* 'nem (névszói állítmány tagadása)', *uyrî* 'érdeke';
2. *g*, *g'* (*γ*) – Kúnos szövegeiben a <γ> betű használatának elemzésekor kiderült, hogy a palatoveláris zöngés explozív mássalhangzót vagy a déli nyelvjárás *j*-szerű, erősen palatalizált zöngés mássalhangzóját is jelentheti; pl. *askerliγinde* 'katonai szolgálata alatt', *dettirmeγe* 'mondatni', *ekmeγe* 'vetni', *etmeγe* 'tenni', *xazneγe* 'kincstárba', *ôlmeγe* 'meghalni';

³⁵ A szövegben használt betűk <> jelek között szerepelnek.

<χ> χ – zöngétlen veláris spiráns; pl. *aχırıندان* 'istállójától', *čoχ* 'sok', *jasax* 'tiltott', *jaχši*, *jaχši* 'jó, szép', *jaχud* 'vagy', *χaber* 'hír', *χadar* 'mérték', *χalı* 'szőnyeg', *χizmet* 'szolgálat'.

2.2. A szöveg főbb fonetikai jellemzői

Szövegünkben gyakori a szó eleji *b-* (*bar* 'van', *bēr-* 'ad'), de *p-*vel kezdődő szavak is vannak (*pek* 'nagyon', *pesle-* 'táplál', *pit-* 'végződik', *pıcak* 'kés'). A szó eleji *h-* részben megmarad (*hep* 'mind(ig)', *her* 'minden', *herkes* 'mindenki', *hič* 'egyáltalán [nem]'), részben eltűnik (*ep*, *er*, *epsi* 'mindegyik', *ič*), hasonlóan az északi nyelvjáráshoz. Tipikus átmeneti (déli vagy oguzos) sajátosság a szó eleji *d-* (*day* 'hegy', *de-* ~ *di-* 'mond', *diš* 'fog [főnév]', *dort* 'négy', *dunja* ~ *dünja* 'világ') és *t-* (*taš* 'kő', *te-* 'mond', *tiz-* 'sorakoztat', *tok-* ~ *tög-* 'önt', *töš-* ~ *tüş-* 'esik', *töšmen* 'ellenség') kezdetű szavak egyidejű jelenléte. Hasonlóképpen a középső nyelvjárás jellemzője a szó eleji *g-* ~ *k-* váltakozás (például *gibi* ~ *kibi* ~ *kibik* 'mint, -ként', *geže* ~ *keže* 'éjszaka', *gün* ~ *kün* 'nap'). Más *g-* és *k-* kezdetű szavaknak nincs meg a párjuk a szövegben.

Ebben a nyelvjárásban a szó eleji *j-* (*y-*) tipikus (*jahši* ~ *jaxši* 'jó, szép', *jak* 'oldal', *jalan* 'hazugság', *jan* 'oldal', *jangız* 'egyedül', *jap-* 'csinál', *jasal-* 'készít', *jasal-* 'él', *jat-* 'fekszik', *jedi* 'hét', *jer* 'föld, hely', *jok* 'nincs', *jol* 'út', *jüz* 'száz' stb.), de néhány *ž-* (*ǰ-*) kezdetű szóval is találkozunk (például *žen-* 'győz', *žend-* 'veszít', *žiber-* 'küld', *žil* 'év', *žol* 'út', *žür-* 'jár'). Déli (oguz) nyelvjárási sajátosság a *k* > χ változás, amire Edilerszki szövegében is találunk példákat: *čoχ* 'sok', *jasax* 'tiltott', *χadar* 'mérték'. A zárt *e* (*é*) és *i* használata *e* helyett az északi (kipcsak) nyelvjárás hatásaként értelmezhető (pl. *bek* ~ *bik* 'nagyon', *edē* ~ *edi* ~ *idi* 'volt', *degen* ~ *digen* 'mondott', *eki* ~ *ėki* 'kettő', *kettē* ~ *ketti* 'ment', *šej* ~ *šij* 'dolog', *eken* ~ *ėken* 'volt [határozatlan]', *jer* ~ *jēr* 'hely'). A kipcsak hatást mutatja a *kun* 'nap', *kop* (~ *köp*) 'sok', *kor-* (~ *kör-*) 'lát', *koster-* 'mutat' szavak használata is.

Kúnos krími tatár szövegeiben figyelemre méltó a labiális és nyitabb magánhangzós szavak használata.³⁶ Az úgynevezett labializáló nyelvjárásokra jellemző változatok Edilerszkinél is gyakran előfordulnak, például *bo* 'ez', *šo* 'az', *boldo* 'történt', *bolop* 'lévén', *bolor* 'lesz', *toldor-* 'megtölt'. Néhány archaikus szóalakban is látjuk a labiális változatot, például *adetlu* 'szokásos', *alup* 'véve', *aršun* 'öl (főnév)', *kormejup* 'nem látva', *tāžub* 'megdöbbenő, lenyűgöző'.

³⁶ Jankowski, *Gramatyka języka krymskotatarskiego*, 12.

2.3. Morfológiai jellemzők

Ez a nyelvjárás különböző mértékben tartalmazza az északi (kipcsak) és déli (oguz) morfológiai jellemzőket, ezért nevezhető vegyes vagy átmeneti nyelvjárásnak is. Az alábbiakban ennek csak néhány jellegzetes tulajdonságát mutatom be.

- ni* (tárgyeset ragja) – mint a déli nyelvjárásban; például *bildiklerini* 'azokat, amiket tudtak', *bizlerni* 'minket', *išlerni* 'dolgokat', *kresini* 'keresztjét', *Mažarlarni* 'magyarokat', *plenlerni* 'foglyokat', *rubalarni* 'ruhákat', *sapkanı* 'sapkát', *töšmeni* 'ellenséget';
- ni* (birtokos eset ragja) – mint az északi nyelvjárásban;³⁷ például *rubalarni* (*materjasın*) 'a ruhák (anyagát)';
- n* (3. személyű birtokjel utáni tárgyeset ragja) – északi, kipcsak sajátosság; például *birisin* 'valakit', *išlerin* 'dolgukat, dolgaikat', *kanların* 'vérüket', *nezaketlerin* 'udvariasságukat', *peksimetlerin* 'kétszersültjüket', *saldatların* 'katonáikat', *malitvaların* 'imáikat';
- nİñ* (birtokos eset ragja) – szintén északi sajátosság; például *bizniñ* 'miénk, a mi ...', *išniñ* 'a dolognak a ...', *milletniñ* 'nemzetnek a ...', *olarniñ* 'az ő ... (többes szám)', *ruslarniñ* 'az oroszoknak a ...', *saldatlarniñ* 'a katonáknak a ...';
- ~*nIn* (birtokos eset ragja) – déli sajátosság; például *atıñın* 'lováé', *lafñın* 'szónak/beszédnek a ...', *sozlernin* 'szavaiké';
- GA* ~ -*KA* (részeshatározó eset ragja) – északi jellemző; például *bizge* 'nekünk', *duvarlarya* 'falaknak', *etmeye* 'cselekedni', *jerge* 'földre', *jürümeye* 'jární', *kajtmaya* 'visszatérni', *mašinaya* '(vasúti) kocsira', *müslümanlarya* 'muszlimoknak', *šijlerge* 'dolgoknak', *üjge* 'házba,haza', *temizlemeye* 'tisztítani, takarítani';
- (*Ij* ~ -*mIj* (jelenidő-jel, állító és tagadó alak; a tö -*A* magánhangzója és a -*j* toldalék összeolvadásából keletkezik az -*Ij* hangkapcsolat) – északi jellegzetesség; például *dij* 'mondja', *peslij* 'táplálja', *berilmij* 'nem adják';
- (*Aj* ~ -*mAj* (jelenidő-jel, déli nyelvjárási állító és tagadó igealakokban); például *ašaj* 'eszik', *dej(se)* '(ha) mondja', *bilmej(dir)* '(nyilván) nem tudja', *bolmajajken* '(állítólag) nem lehet', *jataj(dik)* 'fekszik (feküdtünk volt)', *kormej(up)* 'nem látja (nem látva)';
- (*A)žAk* (a határozott jövő idő jele a déli nyelvjárásban); például *ajtažakmiz* 'mondani fogjuk', *bolažak* 'lesz', *(kimnen) bolažajından* 'arról, hogy (kivel) lesz', ... *bolmajžajın* 'azt, hogy nem lesz ...', *jatažak* 'feküdni fog', *sokažak* 'döfni fog', *tapılažak* 'meg fogják találni';

³⁷ Szevilja Refátovna Izigynova (Krimskotatarszkij jazik, 308) szerint a -*nI* birtokos esetrag és a vele azonos alakú tárgyesetrag a középső nyelvjárás jellegzetes tulajdonsága.

- mlš* (a határozatlan múlt idő jele a déli nyelvjárásban); például *etmiš* 'csinált', *imiš* 'volt', *kalmamiš* 'nem maradt', *kelmiš* 'jött';
- GAn* ~ -*KAn* (a határozatlan múlt idő jele, északi nyelvjárási forma); például *ajtilyan* 'mondott, mondták', *berilgen* 'adott', *degen* 'mondott', *etken* 'csinált', *jašayan* 'élt', *kajtkan* 'visszatért', *kalyan* 'maradt', *ketken* 'ment', *olgen* 'meghalt', *satilyan* 'eladott', *tutkan* 'fogott';
- daj* 'mint, akként' jelentésű toldalék az északi nyelvjárásban; például *bondaj* 'mint ez';
- dajin* 'mint, akként' jelentésű névutó, északi sajátosság; például (*özümüz*) *dajin* 'mint (mi magunk)', *bondajin* 'mint ez';
- kibi* ~ *kibik* 'mint, akként', az északi és a középső (vegyes) nyelvjárásokban használt hasonlító rag; például *islamlari kibik* 'mint a mohamedánok', *istegenleri kibik* 'mint ahogy akarták', *kartop kibi* 'mint a krumpli', *kiši kibik* 'mint egy ember';
- nen* (eszközhatározó vagy társhatározó eset ragja, északi nyelvjárási sajátosság);³⁸ például *adaletnen* 'igazsággal', *bizimnen* 'velünk', *javunnen* 'esővel', *jüreknén* 'szívvel', *nebetnen* 'sorban', *ruslarnen* 'oroszokkal'.

2.4. Az elbeszélés szókészlete

A különböző nyelvjárások beszélői bizonyos mértékig eltérő szókészletet használnak. Az egyének szóhasználatát természetesen számos más tényezőtől is függ. Ilyen tényező például az iskolázottság szintje, a foglalkozás, a lakóhely és az életkor. Edilerszki elbeszélésében a tipikus északi (kipcsak) szókincset idézik az alábbi szavak:

ačulandir- 'feldühít, haragra gerjeszt', *ajt*- 'mond', *alt*, *aldina* 'eleje, eléje', *ast* 'alatt', *aš* 'étel', *aša*- 'eszik', *ajda*- 'hajt', *bar* 'van', *žau*- ~ *jav*- 'esik', *žiber*- 'küld', *di*- 'mond', *jasa*- 'készít', *ket*- 'megy', *kajt*- 'visszatér', *kol* 'kéz', *kop* ~ *kup* 'sok', *osa*- 'hasonlít', *ötmek* 'kenyér', *širpi* 'gyufa', *soyus* ~ *sovuš* 'háború', *suvuk* 'hideg', *tapıl*- 'található valahol', *tašla*- 'elhagy', *šingen* 'ritka, híg', *urba* 'ruha'.

Ugyanakkor a déli (oguz) szókincsre jellemző példák a következők:

čok ~ *cox* 'sok', *sojle*- 'beszél', *ajrı* 'külön', *aldat*- 'becsap', *bodrum* 'pince', *čöl* 'mező, szántó', *dereže* 'fok', *domuz* 'disznó', *dunja* 'világ', *fajda* 'haszon', *hakaret* 'sértés', *hatta* 'sőt', *ičin* ~ *ičün* 'ért, miatt', *insanijet* 'emberiség', *jap*- 'csinál', *kimse* 'valaki', *laf* 'szó', *millet* 'nemzet', *rahat* 'kényelem, nyugalom',

³⁸ Jankowski, Gramatyka języka krymskotatarskiego, 273–274; Uó, Język krymskotatarski, 209; Izigynova, Krimszkotatarszkij jazik, 308.

saat 'óra', *sonra* 'után', *taraf* 'oldal', *tarla* 'mező', *temiz* 'tisztá', *toz* 'por', *uruba* 'ruha', *vahşi* 'vad', *vakit* 'idő', *zaman* 'idő', *zengin* 'gazdag', *zor* 'nehéz'.

2.4.1. Orosz köznevek

Fazil Edilerszki hosszú időt töltött orosz nyelvű környezetben mind katonaként, mind pedig hadifogolyként. Elbeszélésében az alábbi orosz köznevek fordulnak elő:

abrazovni (образованный) 'művelt', *adjal* (одеяло) 'takaró', *aféser* ~ *afiser* (офицер) 'tiszt', *barak* (барак) 'barakk', *časavoj* (часовой) 'őr', *flaški* (фляжка, фляжки) 'palack, üveg', *gorod* (город) 'város', *ħaħol* (хохол) 'ukrán', *ikona* (икона) 'ikon, szentkép', *jija veličistva* ~ *viličistva* (Еѣ Величества) 'Őfelsége', *kamendant* (комендант) 'parancsnok', *kancerva* (консервы) 'konzerv', *kapusta* (капуста) 'káposzta', *kartop* (картофель) 'krumpli', *kazarma* (казарма) 'kaszárnya', *kilometro* (километр) 'kilométer', *kinas* (князь) 'herceg', *kristijan* (христианин) 'keresztény', *lager* (лагерь) 'tábor, fogolytábor', *malitva* (молитва) 'ima', *manovre* (манёвры) 'hadgyakorlat(ok)', *masina* (машина) 'kocsi', *materja* (материя) 'anyag', *papiros* (папироса) 'cigaretta', *patpraprčik* (подпрапорщик) 'zászlós', *plen* (плен) 'fogság, rabság', *polk* (полк) 'ezred', *ruble* ~ *rubli* (рубль) 'rubel', *saldat* (солдат) 'katona', *sluzba* (служба) 'szolgálat', *vilka* (вилка) 'villa', *zavastoka* (забастовка) 'sztrájk', *zimlanka* ~ *zimlenka* (землянка) 'gödör, verem, földbe vájt kunyhó'.

2.4.2. Tulajdonnevek

2.4.2.1. Személynevek

Bejlis – Utalás a Beilisz-per vádlottjára. Menachem-Mendel Beiliszt (1874–1934) 1911. március 12-én rituális gyilkossággal, a kijevei Szent Szófia teológiai iskola előkészítő osztálya 12 éves tanulójának, Andrej Juscsinszkinnek a meggyilkolásával vádolták meg.

Fazil Edilerszki – Krími tatár hadifogoly, 1886-os születésű földműves gazda, akmeszdzsiti lakos.

Nikolaj – II. Miklós orosz cár (Nyikolaj Alekszandrovics Romanov, uralk. 1894–1917).

Šimid – Smieth Antal (Anton Smieth Edler von Hocharnegg, 1853–1919) tábornok, az égeri (ma Cheb) hadifogolytábor parancsnoka.

2.4.2.2. Földrajzi nevek

*Avstrij*a ~ *Avustrije* ~ *Avusturja* – *Avsztrija* (Австрия) 'Auszttria';
Avustrija Mažaristan – Osztrák–Magyar Monarchia;
Bobrik ~ *Bubrik* – Feltehetően az orosz Bobrka (Бобрка) névvel azonos, amely egy város neve ma Ukrajna Lviv megyéjében. Ukrán alakja Bibrka (Бібрка);
Dunaserdajel – Dunaszerdahely, dél-szlovákiai magyar város; szlovákul Dunajská Streda;
Galitja ~ *Galitsja* – Galícia, oroszul Galicija (Галиция), Délkelet-Lengyelország és Nyugat-Ukrajna egyik régiója;
Ginilojlip ~ *Ginjilolip* – Ukrán Gnila-Lipa (Гнила-Липа; jelentése: 'Korhadt Hársfa'), a Dnyeszter bal oldali mellékfolyója;
Japon – Oroszul Japonyija (Япония), Japán;
Jeger – Németül Eger, (magyarul Éger), ma Cheb, város Csehország Karlovy Vary régiójában;
Jerislau – Jaroslaw, város Galíciában, vö. ukrán Jaroszlav (Ярослав), régi orosz alakja Jaroszlavl (Ярославль);
Jermanja – az orosz Germanija (Германия) 'Németország' megfelelője;
Karpát – Kárpát(ok), Kárpát-hegység;
Livov – Oroszul Lvov (Львов), ukránul Lviv (Львів), ukrán város;
Praskorva ~ *Praskurva* – Az ukrainai Proszkurov (ma Hmelnyickij) településnév orosz birtokos esetben álló alakjának (Proszkurova) hallás utáni lejegyzése. A galíciai front felé tartó cári hadsereg egyik legfontosabb vasúti csomópontja és gyülekezési helye volt.
Rosije ~ *Rusije* – Rosszija (Россия) 'Oroszország';
Ruminje – Ruminyija (Румыния) 'Románia';
Tarnopil ~ *Tarnopol* ~ *Tarnopol* – a Tarnapol elavult városnév megfelelője; ukránul Ternopil (Тернопил), oroszul Ternopol (Тернополь);
Türkiye – Törökország.

2.4.2.3. Etnonimák

Jahudi – zsidó;
Japon – japán;
Mažar – magyar;
Rus – orosz;
Rusin – ruszin;
Türk – török;
Urus – orosz.

Összegzés

Az I. világháború harcterein történekről alig van hiteles adat, ezért különösen fontosak a katonák frontról írt levelei, még akkor is, ha azok a cári cenzúra árnyékában keletkeztek. Fazil Edilerszki elbeszélése éppen azért egyedülálló történeti forrás, mert elmondásakor nem kellett tartania a cenzúrától, így szabadon beszélhetett arról, amit átélt, és őszintén mondhatta el a véleményét is. Edilerszki beszámolója alapján is az a kép rajzolódik ki, hogy a muszlim katonák szenvedését a cári orosz seregben az iszlám vallási törvényeinek megsértése okozta. A különböző források egyöntetűen arról számolnak be, hogy a bennszülötteket másodrendű embereknek tartották és szolgaként kezelték. Hátrányos helyzetüket súlyosbította az a körülmény, hogy vegyes összetételű ezredekben szolgáltak, és kevesen voltak, nem volt külön egységük, sem vallási vezetőjük, akihez panaszaiikkal fordulhattak volna. Tanulmányunk a krími tatár hadifogoly, Fazil Edilerszki saját szavait idézve tárja fel a muszlim katonákat ért legfájóbb sérelmeket.

Bibliográfia

- Baski, Imre, *Crimean Tatar Folktales as Collected by Ignác Kúnos (1860–1945)*. (Studien zur Sprache, Geschichte und Kultur der Turkvölker, 38.) Berlin, 2024. <https://doi.org/10.1515/9783111442891>
- Çolak, Melek, Macar arşiv belgelerinin ışığında I. Dünya Savaşı sırasında Avusturya–Macaristan topraklarında bulunan Tatar esir kamplarında yaşam, *Türkoloji çalışmaları ve Ignác Kúnos (1915–1918)*. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı. Belleten* 67/1 (2019) 231–256. <https://doi.org/10.32925/tday.2019.26>
- Gabdräfikova, Lilija Ramilevna, Pervaja mirovaja vojna glazami tatarszkikh szoldat. <https://realnoevremya.ru/articles/45813>, 2016/1–2. (2024. május 24.).
- Iszhakov, Szalavat Midhatovics, Tyurki-muszulmane v rosszijszkoi armii (1914–1917). In: *Tyurkologiceszkij szbornik 2002*. Ed. by Sz. G. Kljastornij et al. Moszkva, 2003, 245–280.
- Izidinova, Szevilja Refatovna, Krimszkotatarszkij jazik. In: *Jaziki mira. Tyurkszkije jaziki*. Ed. by Tenisev, Edgem Rahimovics et al. Moszkva, 1997, 308.
- Jankowski, Henryk, *Gramatyka języka krymskotatarskiego*. Poznań, 1992.
- Jankowski, Henryk, *Język krymskotatarski*. Warszawa, 2010.
- Kakuk, Zsuzsa, Ignác Kúnos' Nachlass in der Orientalischen Sammlung der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. In: *Jubilee Volume of the Oriental Collection. 1951–1976*. Ed. by Apor, Éva. Budapest, 1978, 115–126.
- Kakuk, Zsuzsa, Poésie populaire tatare recueillie par I. Kúnos. *Acta Orientalia Hungarica* 16 (1963) 83–97.
- Kakuk, Zsuzsa, Tatarszkij matyerial Ignaca Kunosa. *Szovetszkaja Tyurkologija* (1987/3) 53–57.
- Kúnos Ignác, Tatárfoglyaink táborában. *Magyar Figyelő* (1918) 140–153.
- Kúnos Ignác, Tatár foglyok táborában. Jelentés a mohamedán fogolytáborokban végzett tanulmányokról. *Budapesti Szemle* 165 (1916) 209–227.
- Lach, Robert – Jansky, Herbert, *Volksgesänge von Völkern Russlands. II. Turktatarische Völker. 1. Krimtatarische Gesänge*. Transkr. und übers. von Jansky, Herbert. Wien–Leipzig, 1930.

- Lach, Robert – Jansky, Herbert, *Völksgesänge von Völkern Russlands. II. Turktatarische Völker. 2. Kasantatarische, mischarische, westsibirische-tatarische, nogaitatarische, turkmenische, kirgisische und tscherkessisch-tatarische Gesänge*. Transkr. und übers. von Jansky, Herbert. Wien, 1952.
- Recordings from Prisoner-of-War Camps, World War I. Turk-Tatar Recordings*. Ed. by Liebl, Christian–Lechleitner, Gerda–Ulla, Remmer. CD 1–2. (Tondokumente aus dem Phonogrammarchiv der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Gesamtausgabe der Historischen Bestände 1899–1950. Series, 17/4.) Wien, 2018.
- Mazinov, Ahtem Szeit-Ametovics, Gyialektnaja szisztéma krimszkatatarszkovo jazika. Szuktura gradacionnüh jegyinyic. In: *Ucsennüje zapiszki Tavricseszkovo nacionalno unyiversziteta im. V. I. Vernadszkovo*. (Szerija „Filologija. Szocialnüle kommunikacii”, 25.) 64 (2012) 32–34.
- Miklós Tamás, Első világháborús hadifogolytábor Esztergom–Kenyérmezőn. *Folia Historica* 34 (2018 [2019]), 33–54.
- Seres, István, A Crimean Tatar Variant of the Čora Batir Epic. *Acta Orientalia Hungarica* 63/2 (2010) 167–178. <https://doi.org/10.1556/orient.63.2010.2.2>
- Seres István, Csora Batir: Egy nogáj hőseposz Kúnos Ignác gyűjtéseiben. In: *Függökert. Orientalisztikai tanulmányok*. Szerk. Csirkés Ferenc Péter–Csorba György–Takács Zoltán. Budapest, 2003, 174–242.
- Seres István, Újabb adatok Kúnos Ignácnak az I. világháborús hadifogolytáborokban folytatott turkológiai kutatásaihoz. In: *Az előkelő idegen. III. Nemzetközi Vámbéry Konferencia*. Szerk. Dobrovits Mihály. Dunaszerdahely, 2006, 152–194.
- Szakovics, Andrej Viktorovics, *Krimszkije tatari na voennoj szluzsbe Rosszijoszkaj imperii*. Moszkva, 2016.
- Szilágyi, Szilárd, *Ignác Kúnos. Türk folklor araştırmalarında bir öncü*. Doktora tezi (Ankara Üniversitesi). Ankara, 2007.

Imre Baski

The life of Muslim soldiers in the army of Tsarist Russia and the Monarchy through the eyes of a Crimean Tatar prisoner during the Great War: Evaluation of a forgotten source in terms of *oral history* and linguistics

Abstract

This paper presents an unpublished Crimean Tatar source depicting the fate of Muslim soldiers in the Great War. Its author, Fazil Edilerski from Akmescit, recounts his experiences as a prisoner of war, describing inhumane treatment and religious discrimination within the Tsarist army. His narrative details the capture, the journey to the POW camp, and everyday life in captivity. Its value lies in the uncensored voice of a Muslim soldier. The text also offers material for linguistic analysis: Edilerski's transitional dialect combines Oghuz and Kipchak features in phonology, vocabulary, and morphology, while frequent Russian loanwords reflect his military service and imprisonment. By analyzing selected passages through oral history and comparing them with Russian scholarship, the study contributes to the lesser-known history of Muslim soldiers in World War I and to Crimean Tatar dialectology.

Keywords: World War I, Russian army, Muslim prisoners of war, oral history, Crimean Tatar linguistics